

Mizahı Anlamanın Yaşlanma ile Değişimi

Simay İkier¹

İkier, S. (2024). Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimi. *Nesne*, 12(31), 100-109. DOI: 10.7816/nesne-12-31-07

Anahtar kelimeler

Yaşlanma, bilişsel
yaşlanma, mizah,
mizahı anlama

Keywords

Aging, cognitive
aging, humor,
humor
comprehension

Öz

Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen görgül araştırma sayısı oldukça azdır. Araştırmaların çoğunda benzer bir yöntem kullanılarak, katılımcılardan verilen bir öyküyü komik bir sonsöz ile tamamlayan seçeneği seçmeleri istenmiştir. Sonuçlar, özellikle yürütücü işlevler, zihin kuramı ve çalışma belleği uzamı ile mizahı anlama arasında bir ilişki olduğuna işaret etmiş ve mizahı anlama yetisinin yaşlanma ile azaldığını göstermiştir. Ancak araştırmaların çoğu, öyküdeki birincil anlam yerine örtük ikincil anlamın komik sonsözü oluşturarak çatışmayı çözümlediği espri türüne odaklanmaktadır. Espri türleri bununla sınırlı değildir ve araştırmalar mizahı komik bulma, mizah yapma ve mizahı anlama arasındaki bağlantılara odaklanmamıştır. Araştırmaların çoğu eğitim düzeyi, kırsalda veya kentte yaşama, bir meslek grubuna ya da kültüre mensup olma ve kuşak etkileri gibi mizahın anlaşılmasını etkileyebilecek etmenleri dikkate almamaktadır. Bir maddeden diğerine geçerek komik sonsözü bulma, mizahı anlamadan ziyade dikkati odaklama ve sürdürme, seçenek eleme, yürütücü işlevler ve çalışma belleği uzamı gibi bilişsel fonksiyonları ölçüyor olabilir. Dolayısıyla bilişsel fonksiyonlarla mizahı anlama arasındaki bağlantıyı gösteren bulgular, kullanılan görevlere özgü olabilir. Günlük hayatta espriler çoğu zaman bir bağlam içinde gerçekleşirken, laboratuvar ortamında münferit maddeler içinde verilmektedir. Orta yaş üstü bireylerin bilgi işlemede bağlama bağımlılıklarının arttığını gösteren çalışmalar, laboratuvar bulgularının günlük hayatta mizahı anlamaya genellenebilirliğini sorgulamaktadır.

Change in Humor Comprehension with Aging Abstract

There are a limited number of studies investigating the aging-related changes in humor comprehension. Most studies use a similar procedure, asking participants to choose the option that completes a story with the funny punchline. Humor comprehension was found to be decreasing with aging and related to executive functions, theory of mind, and working memory. These studies generally focused on the type of joke in which the implicit secondary meaning resolves the conflict by creating a funny punchline. There are also other types of jokes and research has not focused on the links between humor appreciation, humor production, and humor comprehension. Most studies do not consider factors like education level, living in rural or urban areas, belonging to a professional group or culture, and cohort effects that can affect humor comprehension. Choosing the funny punchline for each successive item may measure attention, executive functions, and working memory span rather than humor comprehension. Therefore, findings showing the connection between cognitive function and humor comprehension may be task-dependent. In everyday life, jokes mostly occur within a context, but they are given as individual items in the laboratory. Older adults' increased dependence on context in information processing also questions the generalizability of the findings.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 2 Aralık 2023

Düzeltilme tarihi: 12 Şubat 2024

Kabul tarihi: 26 Şubat 2024

DOI: 10.7816/nesne-12-31-07

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, simay.ikier(at)marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3810-0958

Mizah, komik ya da eğlendiren bir davranış veya ifade olarak tanımlanır. Mizah, hemen hemen tüm kültürlerde var olan, hoşnutluk vererek gülümseme veya gülme ile sonuçlanan bir iletişim türüdür ve birçok birey mizahtan zevk alır. Mizahın tarihçesi milattan önce beşinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Mizahın tarihsel çıkış noktalarından biri, bireyin olumsuz duygulardan uzaklaşmasıdır. Mizah, şenlikler ve ayinlerde kötülükle dalga geçilmesi vesilesiyle olumsuz duyguların ortadan kalkmasını sembolize etmektedir (bir derleme için bkz. Yardımcı, 2010). Günümüzde de mizahın bazı türleri, bireyler arasındaki iletişimde bağ kurmayı sağlamanın yanında bireylerin duygularını yöneterek olumsuz duygularından uzaklaşmalarını ve olumlu bir duygudurum yaratmalarını sağlamaktadır. Özellikle saldırgan olmayan, kendini aşağılamayı içermeyen, hayatın ve insanlığın mükemmellikten uzak, garip yanlarının vurgulandığı mizah türleri iyi oluşla bağdaştırılmaktadır (Samson ve Gross, 2012). Bu mizah türleri, olumsuz duyguların azalmasını, olumlu duyguların ise artmasını (Amjad ve Dasti, 2022), birlikte gülerken bağ kurmayı ve bireyin olumsuz duygularını yönetebilmesini sağlamaktadır (Samson ve Gross, 2012).

Mizahın duygu yönetimindeki olumlu etkileri yaşlılık dönemi için de gösterilmiştir. Örneğin, bir araştırmada uygulanan doğaçlama mizah yapma eğitiminin ardından, 55 yaş ve üstü katılımcılar kendilerini daha olumlu hissettiklerini, beklenmedik durumlara karşı toleranslarının arttığını, farkındalıklarının arttığını, kendilerini geliştirmiş ve problem çözme konusunda yetkinleşmiş hissettiklerini belirtmişlerdir (Morse, 2018). Bir başka araştırmada ise, yaşları 65 ve 95 arasında değişen katılımcılara bir mizah terapisi programı uygulanmıştır (Tse ve ark., 2010). Katılımcılar, bu program dahilinde sekiz hafta boyunca komik kitaplar, haberler, espriler ve hikayeleri dosyalarında biriktirmişler ve bunları haftalık olarak gruplarıyla paylaşmışlardır. Katılımcılar aynı zamanda günlük hayatlarında mizaha daha fazla öncelik verme, gülme egzersizleri, oyunlar ve espri paylaşımları konusunda eğitilmişlerdir. Sonuçlar, mizah terapisi gören katılımcıların ağrıların ve yalnızlık hislerinin azaldığını, mutluluklarının ve yaşam doyumlarının ise arttığını göstermiştir.

Bu olumlu etkilerin elde edilebilmesinin ön koşulu mizahın anlaşılmasıdır (humor comprehension). Mizahın olumlu etkileri nedeniyle mizahı anlamamanın önemi yadsınamamasına karşın, yaşlılık döneminde mizahı anlamamanın nasıl değiştiğini inceleyen araştırma sayısı oldukça azdır. Yaşlanma ile değişen bilişsel fonksiyonlar, mizahı anlamamanın da değişebileceğini düşündürmektedir.

Mizahı Anlamanın Bilişsel Fonksiyonlarla Bağlantısı

Mizahı anlamak, çeşitli bilişsel fonksiyonların iyi işlemlerini gerektirebilir. Alanyazına genel olarak bakıldığında, orta yaş üstü² bireylerin bilişsel fonksiyonları ile mizahı anlama yetileri birbiriyle bağlantılı olarak gözlemlenmektedir. Mizahı anlamamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen araştırmalar özellikle yürütücü işlevler, çalışma belleği uzamı, zihin kuramı, soyut düşünme ve dil kullanımının mizahı anlamayla ilişkisine işaret etmektedir.

Mizahı Anlamanın Çalışma Belleğiyle İlişkisi

Yürütücü işlevler, dikkati hedef bilgiye yönlendirme, gereksiz bilgiyi zihinden uzaklaştırma, bir tür görevden başka tür bir göreve geçme gibi bilişsel kontrol gerektiren süreçleri kapsar. Bir espriyi anlayabilmek, çoğu zaman esprinin kuruluş aşamalarına odaklanarak sürpriz nitelikte olması nedeniyle komik bulunan sonsözü (punchline) anlamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla mizahı anlama, dikkati

² İngilizcedeki “older” sözcüğüne karşılık olarak ve Türkçedeki “yaşlı” sözcüğünün yerine kullanılmaktadır.

yöneltmeyi ve bilişsel esneklik ile bir bakış açısından diğerine geçmeyi gerektirebilir. Yaşlanmayla yürütücü işlevlerde nöral temellerdeki değişimlerden kaynaklanan genel bir bozulma gözlemlenmektedir (Fjell ve ark., 2016). Aynı zamanda, yürütücü işlevlerden sorumlu bölge olan frontal loblar, mizahı anlamının da nöral alt yapısını oluşturmaktadır (Shammi ve Stuss, 1999). Bunun yanında yine yürütücü işlevlerle ilişkilendirilen dorsal striatuma yaşlanmayla oluşan değişimler, mizahı anlamadaki değişimlerle ilişkilendirilmektedir (Prenger, 2023).

Çalışma belleğinin işleme bileşeni ile bağlantılı olan yürütücü işlevlerin yanında, saklama bileşeni ile bağlantılı olan çalışma belleği uzamı ölçümleri de bilgiyi zihinde kısa süreli aktif tutabilmenin mizahı anlamadaki potansiyel etkisi nedeniyle dikkate alınmaktadır. Çalışma belleği uzamı testleriyle ölçülen çalışma belleği kapasitesi de yaşlanmayla azalır (örn., Schroeder, 2014). Zihinde aktif tutulabilen bilgi miktarındaki değişim, mizahı anlamada yaşlanmayla oluşan değişimlerin ardında yatan süreçlerden biri olabilir.

Mizahı Anlamanın Zihin Kuramıyla İlişkisi

Mizahı anlama, dikkat ve bellek bağlantılı süreçlerin yanında başka bir kişinin durumlar ve olaylar karşısındaki bakış açısını alabilmeyi de gerektirebilir. Zihin kuramı, başka kişilerin amaçları, istekleri, inançları, algıladıkları ve hissettikleri gibi zihinsel süreçlerinin bireyin kendi zihinsel süreçlerinden farklı olabileceğini anlamayı içerir. Espirilerde çoğu zaman beklenmedik komik sonsöz, zihin kuramına dayanan tahminler ile uyumsuz bir sonudur. Yaşlanmayla zihin kuramını kullanabilme yetisinde de yürütücü işlevlerle bağlantılı olan birtakım azalmalar gözlemlenmektedir (Moran, 2013) ve bu azalma yaşlanmayla mizahı anlamadaki değişim ile ilişkilendirilmektedir.

Mizahı Anlamanın Soyut Düşünme ve Dil Becerileriyle İlişkisi

Yaşlanmayla soyut düşünme ve dil becerilerindeki kayıplar ise aslında yürütücü işlevlerdeki ve zihin kuramındaki değişimlerle açıklanabilir. Orta yaş üstü bireylerin çelici bilgiye ket vurmada yaşadıkları zorluk, soyut akıl yürütme performanslarını yordar (Emery ve ark., 2008). Dil becerileri ise, hem yürütücü işlevler hem de çalışma belleği uzamı (Brebion, 2003) ile ilişkilidir. Dil becerilerinde gözlemlenen yaş farkları da aslında yürütücü işlevler ve çalışma belleği fonksiyonlarının değişimiyle açıklanmaktadır (örn., Bambini ve ark., 2021; Brebion, 2003). Dolayısıyla aslında mizahı anlama ile bağdaştırılan tüm süreçler birbirleriyle ilişkilidir. Yaşlanma ile mizahı anlamadaki değişimler, bu süreçlerin etkileşimiyle ortaya çıkıyor olabilir.

Amaç ve Kapsam

Bu derlemenin amacı, yaşlanma ile mizahı anlamanın nasıl ve hangi bilişsel fonksiyonlarla bağlantılı olarak değiştiği hakkında yapılmış olan görgül araştırmaları inceleyerek yorumlamaktır³. Derleme sağlıklı, yani normatif yaşlanmaya odaklıdır. Demans gibi hastalıklar ile gerçekleşen değişimler kapsam dışında bırakılmıştır. Derlemede öncelikli olarak eleştirel bir gözle mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen görgül araştırmaların ayrıntısına odaklanılacak, sonrasında ise bu kısıtlı alanyazında dikkate alınmamış olan bazı etmenlerin potansiyel etkisi ve bu alanda daha sonra ne tür araştırmalar yapılabileceği tartışılacaktır.

³ Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini konu alan İngilizce makaleler, Google Akademik tarama motoruyla “humor comprehension and aging”, “humor comprehension and older adults” anahtar terimleri kullanılarak taranmıştır. Türkçe makaleler terim farklılıkları olma ihtimaline karşın “mizah ve yaşlanma”, “mizah ve yaşlı” ve “mizah ve yaşlılık” anahtar terimleri kullanılarak daha kapsamlı taranmış, ancak elde edilen sonuçlarda yaşlanma ile mizahın anlaşılmasındaki değişimleri inceleyen ülkemizde yapılmış olan araştırma bulunamamıştır.

Mizahı Anlamanın Yaşlanma ile Değişimini İnceleyen Görgül Araştırmalar

Bu alanda yapılan en eski araştırmalardan biri, orta yaş sonrası dönemde mizahı anlamanın değişimini 50'lerindeki, 60'larındaki ve 70'lerindeki katılımcıları test ederek incelemiştir (Schaier ve Cicirelli, 1976). Araştırmada iki tür espri kullanılmıştır. Esprilerin yarısının anlaşılabilmesi için Piaget'nin değişmezlik ilkesinin anlaşılıyor olması gerekmektedir. Yani esprilerin anlaşılması, maddenin kütle, ağırlık ve hacim gibi özelliklerinin, görünüşünün veya şeklinin değişmesiyle değişmeyeceğinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Esprilerin diğer yarısı ise kontrol amaçlı kullanılmıştır ve esprilerin anlaşılması, değişmezlik ilkesinin uygulanmasını gerektirmemektedir. Katılımcılar, her espriyi hem ne kadar komik bulduklarını hem de ne kadar iyi anladıklarını ölçekler üzerinden değerlendirmişlerdir. Bunun yanında katılımcılara, kütle, ağırlık ve hacmin değişmezlik ilkelerini akıl yürütmede kullanabilme yetilerini ölçen görevler de verilmiştir.

Esprileri komik bulmayla ilgili sonuçlar, 50'lerindeki katılımcıların esprileri daha ileri yaştaki iki gruptaki katılımcılardan daha az komik bulunduğunu göstermiştir. Tüm gruplarda değişmezlik ilkesine dayalı espriler, diğerlerine göre daha az komik bulunmuştur. Yaşça daha büyük gruplar, özellikle değişmezlik ilkesine dayanmayan esprileri daha komik bulmuştur. Esprileri anlamayla ilgili sonuçlar ise, daha genç yaş gruplarının esprileri daha ileri yaş gruplarına göre daha iyi anladığını göstermiştir. Aynı zamanda, değişmezlik ilkesine dayalı espriler, diğerlerine göre daha iyi anlaşılmıştır. Tüm gruplarda değişmezlik ilkesine dayanan espriler daha iyi anlaşılmış ve daha genç yaştaki gruplar esprileri daha iyi anlamıştır. Dolayısıyla, değişmezlik ilkesine dayalı esprilerin anlaşıldığı halde komik bulunmadığı düşünülebilir.

Katılımcıların çoğu değişmezlik ilkesini akıl yürütmede uygulayabilmektedir. Sadece hacmin değişmezlik ilkesini akıl yürütmede kullanabilme yetisi artan yaşla birlikte azalmıştır. Hacmin değişmezlik ilkesini akıl yürütmede kullanabilen katılımcılar, kullanamayanlara göre bu ilkeye dayalı esprileri daha iyi anlamışlardır. Ancak bu ilkeyi kullanamayan katılımcı sayısı çok az olduğundan bulguların güvenilir olduğu söylenemez.

Bulgular genel olarak ilerleyen yaşla birlikte esprilerin daha komik bulunup daha az anlaşıldığı şeklinde yorumlanmış olsa da aslında farklı değerlendirmeler de mümkündür. Öncelikle, iki tür esprinin üniversite döneminde genç katılımcılarda komik bulunma ve anlaşılma düzeyiyle ilgili temel bir ölçüm yapılmamıştır. Dolayısıyla bu iki tür espride yaşlanmadan bağımsız olarak bu tür farklar olup olmadığı konusunda bir temel düzey mevcut değildir. Bu tür bir temel düzeyin olmaması, sonuçların mizahı anlamada espri türlerinden kaynaklanan temel bir farkın mı yoksa yaşlanmayla ortaya çıkan bir farkın mı ölçülmüş olduğunu yorumlamayı zorlaştırmaktadır.

Bunun yanında, bireylerin yaşlanma ile bilgi edinmeye yönelik hedeflerden ziyade duygusal olarak tatmin edici hedeflere yöneldikleri bilinmektedir (Carstensen, 2021; Carstensen ve ark., 1999). Değişmezlik ilkesini bilmeye ve uygulamaya yönelik espriler orta yaş üstü bireylerin ilgilerini aynı düzeyde çekmemiş olabilir ve bu nedenle bu esprileri anlamak için fazla çaba harcamamış da olabilirler. Orta yaş üstü bireylerin mizah tercihleriyle uyumlu esprilerin kullanımı, farklı sonuçların elde edilmesine neden olabilir.

Bunun yanında, değişmezlik ilkesini akıl yürütmede kullanmada hacmin değişmezliğini kullanamayan çok az sayıda katılımcı dışında yaş farklarının gözlemlenmemiş olması nedeniyle araştırma mizahı anlamada yaş farklarının sebeplerini net olarak ortaya koyamamıştır.

Daha sonra yapılmış olan araştırmalarda sıkça kullanılan yöntemlerden birisi katılımcılara bir öykü verilmesi ve verilen seçeneklerden bu öyküyü komik olarak tamamlayan sonsözü seçmelerinin istenmesidir. Bu yöntemi kullanan araştırmalardan birinde 64 ile 70 yaş aralığındaki katılımcılar 70 ile 90 yaş aralığındaki katılımcılarla karşılaştırılmıştır (Daniluk ve Borkovska, 2017). Bilişsel fonksiyon düzeyinin genel ölçümü için zamana ve mekana yönelim, kodlama, hatırlama, dikkat, hesaplama, dilbilimsel ve grafiksel işleme ölçümlerinin yanında dil ve iletişim becerilerini ölçen bir batarya kullanılmıştır. Sonuçlar, bilişsel fonksiyon ölçen bataryanın tüm alt testlerinde yaşça daha büyük olan grubun diğer gruba göre daha düşük puan aldığını ve bu grubun öyküleri mizahi son ile tamamlama puanlarının da daha düşük olduğunu göstermiştir. Yaş ile mizahı anlama arasındaki ilişki, genel bilişsel fonksiyon düzeyi aracı değişkeni ile gerçekleşmektedir. Yaş, bilişsel fonksiyonlardaki değişimin %45'ini ve mizahı anlamadaki değişimin %17'sini yordarken, bilişsel fonksiyonlardaki değişim ise mizahı anlamadaki değişimin %51'ini yordamaktadır.

Bilişsel fonksiyonları daha özele indirgenmiş olarak inceleyen bir başka araştırmada (Shammi ve Stuss, 2003), yaş ortalamaları yaklaşık 29 olan genç ve yaş ortalamaları 73 olan 60 yaş ve üstü katılımcılar karşılaştırılmıştır. Deneyde bir sözel bir de görsel test bulunmaktadır. Sözel testte katılımcılardan yazılı olarak verilen espri ve öykülerin sonunu, görsel testte ise görsel kareler ile anlatılan öykülerin sonunu, verilen seçenekler arasından komik olanını seçerek tamamlamaları istenmiştir. Katılımcılar aynı zamanda birtakım yazılı cümlelerin ne kadar komik olduğunu bir ölçek üzerinden değerlendirmişlerdir. Katılımcıların bilişsel fonksiyonları çalışma belleği, yürütücü işlevlerin bir türü olan bilişsel esneklik, sözel soyutlama ve görsel tarama ölçen nöropsikolojik testlerle ölçülmüştür.

Sonuçlar, öyküleri komik bir şekilde tamamlayan seçeneğin seçilmesinde, orta yaş üstü katılımcıların gençlere kıyasla daha çok hata yaptığını göstermiştir. İki grup katılımcının esprileri komik bulmasında ve komik cümleleleri komik olmayanlardan ayırt etmesinde bir fark gözlemlenmemiştir. Mizahı anlama yetisi, sözel ve sayısal kısa süreli bellek uzamı, bilişsel esneklik ve soyut düşünme yetileri ile korelasyon göstermiştir.

Benzer bir araştırmada (Mak ve ark., 2007), katılımcılara yine bir mizahi tamamlama testi verilerek sözel veya görsel olarak verilen öyküleri komik olacak şekilde tamamlayan sonsözü seçmeleri istenmiştir. Katılımcılar, aynı zamanda görsel ve alansal çalışma belleği uzamı, bilişsel esneklik ve soyut düşünme yetisini ölçen bilişsel performans testlerini tamamlamışlardır. Yaşları 65 ile 93 arasında değişen orta yaş üstü katılımcılar hem sözel hem de görsel mizahi olarak tamamlama testlerinde, yaşları 18 ile 22 arasında değişen gençlerden daha fazla hata yapmışlardır. Aynı zamanda, orta yaş üstü katılımcıların tüm bilişsel performans testlerindeki puanları genç katılımcılara kıyasla daha düşüktür. Sonuçlar aynı zamanda sadece orta yaş üstü katılımcılarda, sözel mizahi tamamlama testi puanları ile bilişsel esneklik testi ve soyut düşünme testi puanları arasında ve görsel mizahi tamamlama testi ile bilişsel esneklik, soyut düşünme ve alansal uzam testi puanları arasında korelasyon göstermiştir. Ancak test puanlarının hiçbirisi tek başına mizahı anlama yetisini yordamamıştır.

Shammi ve Stuss'un (2003) ve Mak ve arkadaşlarının (2007) araştırmalarının sonuçları birlikte düşünüldüğünde, kısa süreli bellek kapasitesi ölçen uzam testlerinin, farklı alternatifleri düşünmeyi gerektiren bilişsel esneklik testlerinin ve soyut düşünme yetisinin mizahı anlama ile ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Ancak sonuçlar, bu bilişsel işlevlerden hangisinin özellikle mizahı anlama konusunda önemli olduğunu ortaya koyamadığı gibi, yetiler arasında sadece korelasyonel bir ilişki tanımlayabilmiş, yaşlanmayla gerçekleşen bilişsel değişim ile mizahı anlama arasında bir sebep ve sonuç ilişkisi ortaya koyamamıştır.

Mizahın anlaşılmasındaki yaş farklarında zihin kuramının ve yürütücü işlevlerin etkisini inceleyen bir araştırmada (Uekermann ve ark., 2006), 20-34 yaş aralığındaki genç, 40-58 yaş aralığındaki orta yaş ve 60-78 yaş aralığındaki orta yaş üstü katılımcılar karşılaştırılmıştır. Zihin kuramı, esprideki ana karakterlerin bakış açısını alabilme ve esprinin komik kısmını anlayabilme ile ölçülmüştür. Yürütücü işlevler ise eğilimli olunan otomatik yanıtın kontrolünü gerektiren bir ket vurma (inhibition) görevi, bir görevden diğerine geçebilmeyi gerektiren bir set değiştirme (set shifting) görevi ve iki ayrı tür uyarının zihinde kısa süreli tutulmasını gerektiren bir çalışma belleği uzamı göreviyle ölçülmüştür.

Sonuçlar, diğer araştırmalar ile tutarlıdır. Öyküyü mizahi olarak tamamlama testinde orta yaş üstü grubun, diğer iki gruptan daha fazla hata yaptığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, orta yaş üstü grubun zihin kuramı testindeki puanları diğer iki gruptan daha düşüktür. Zihin kuramı testindeki puanlar, öyküleri mizahi son ile tamamlama ve öyküyü komik bulma puanları ile korelasyon göstermektedir. Ket vurma görevinde orta yaş üstü grup maddelere diğer iki gruptan daha uzun sürede yanıt vermiş, ancak yanıt süreleri kontrol edildiğinde dahi ketlenmesi gereken bilgi nedeniyle daha fazla bozucu etki yaşamışlardır. Set değiştirme testinde ise orta yaş üstü grup yine diğer iki gruba göre daha uzun sürede yanıt vermiş, ancak bu testte yanıt süreleri kontrol edildiğinde yanıtların doğruluğunda grup farkları elde edilmemiştir. Aynı zamanda, çalışma belleği uzamında da grup farkları elde edilmemiştir. Yürütücü işlev ölçümlerinden ket vurmada bozulma puanı ve çalışma belleği uzamı puanı ile öyküyü mizahi sonla tamamlama puanı korelasyon göstermiştir. Zihin kuramı ve yürütücü işlev puanları ayrı ayrı öyküyü mizahi son ile tamamlama puanlarını yordamıştır.

Benzer bir araştırmada Bischetti ve arkadaşları (2023), yaşları 60 ile 85 arasında değişen orta yaş üstü bireylerin mizahı anlamasında zihin kuramının ve sosyal ortamda dilin amaca yönelik işlevsel kullanımın, yani edimbilgisinin (pragmatics) etkisini incelemişlerdir. Zihin kuramı, verilen kısa öykülerdeki karakterlerin davranışlarını, onların zihinsel süreçlerine atıf yaparak açıklamayı gerektiren bir görev ile ölçülmüştür. Edimbilgisinin ölçümünde ise bir anlatım içindeki örtük ve açık anlamları anlamayı gerektiren bir görev kullanılmıştır. Araştırmada iki ayrı tür espri kullanılmıştır. Fonolojik espriler, mizahi etkinin bir sözcüğün seslerinin değiştirilmesi sonucu başka bir anlama gelmesiyle, zihinsel espriler ise bir karakterin varsayılan düşünce veya inancına aykırı bir davranış göstermesiyle oluşturulmuş esprilerdir.

Sonuçlar genel olarak zihinsel esprilerin fonolojik esprilere kıyasla daha komik bulunduğunu göstermiştir. Orta yaş üstü bireylerde edimbilimsel kullanım her iki tür esprinin de mizahi olarak tamamlanmasını yordarken, zihin kuramı ölçümü sadece zihinsel esprilerin mizahi olarak tamamlanmasını yordamıştır. Bu araştırma, iki ayrı espri türü kullanarak sonuçların genellenebilirliği hakkında olumlu bir katkı sağlamıştır. Zihin kuramının sadece zihinsel esprilerin anlaşılmasını yordaması, önceki araştırmaların sonuçlarının sadece zihinsel esprilere genellenebileceğini göstermektedir.

Mevcut araştırmalara genel olarak bakıldığında, mizahı anlamının yaşlanma ile değişimini inceleyen araştırmaların çoğu, farklı espri türlerine, mizahı komik bulma (humor appreciation) ve mizahı anlama arasındaki bağa odaklanmamış, benzer türde oluşturulmuş esprileri benzer yöntemlerle test etmişlerdir. Bu nedenle sonuçlar, mizahı anlama ile bağdaştırılan bilişsel yetilerin, araştırmalarda kullanılan espri türüne özgü olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanında araştırmalar bilişsel fonksiyonları genel olarak ele almış, belli bir bilişsel fonksiyonla mizahı anlama arasında bir sebep ve sonuç ilişkisi tanımlayamamıştır. Bir sebep ve sonuç ilişkisinden bahsedebilmek için belirli bir bilişsel fonksiyon açısından performansı yüksek ve düşük olan orta yaş üstü grupların yarı deneysel desenlerle karşılaştırılması alanyazına katkı sağlayabilir.

Tartışma

Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen görgül araştırmalara bakıldığında oldukça az sayıda araştırma olduğu ve oldukça kısıtlı yöntemler ile ölçüm yaptıkları görülmüştür. Bu kısıtlı alanyazından çıkan sonuçlar genel olarak tek tür espri üzerine odaklanmaktadır. Bilişsel espri olarak da adlandırılan bu esprilerde mizah, bir öyküde yaratılan beklenti ile sonsöz arasındaki uyumsuzluğun yarattığı çatışmaya ve bu çatışmanın çözülmesine dayanmaktadır. Esprideki sonsöz, verilen öyküdeki belirgin anlamdan ziyade, örtük ikincil anlamı ele almaktadır. İkincil anlamın anlaşılması, çatışmayı çözerek mizahı yaratmaktadır. Ancak espri türleri bunlar ile sınırlı değildir (bir derleme için bkz. Şener, 2018). Örneğin, saldırganlık, cinsellik gibi bastırılmış duyguların dışa vurumunu içeren ve bunun sonucu olarak kahkaha ile davranışa yansıyan bir rahatlama sağladığı savunulan espriler, kendinden daha aşağı veya kötü bir durumda olan kişilere gülünmesini içeren espriler, dünya ile ilgili temel bir bilgiyi yok saymaya dayalı espriler ve bir sözcüğün fonolojisinin değiştirilmesi ile gerçekleştirilen espriler de mümkündür.

Schaier ve Cicirelli'nin (1976) kullandığı Piaget'nin değişmezlik ilkesine dayalı espriler, dünya hakkında temel bir bilgiyi yok sayan espriler, Bischetti ve arkadaşlarının (2023) kullandığı fonolojik espriler ise sözcük fonolojisinin değiştirilmesine dayalı espriler olarak nitelendirilebilir. Bu iki araştırmanın sonuçları bu tür esprilerin orta yaş üstü bireyler tarafından pek de komik bulunmadığını göstermiştir. Dolayısı ile bu tür espriler, orta yaş üstü bireyleri motive etmiyor ve esprilere dikkati yönelterek anlamaları için çaba göstermelerine sebep olmuyor olabilir. Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen diğer tüm araştırmalar, bilişsel esprilerin komik sonsözünü bulma yetisini incelemiştir. Diğer espri türlerinin anlaşılmasında yaşlanma ile oluşan değişimler ise kapsamlı olarak incelenmemiştir. Alanyazında vurgulanan mizahı anlama ile bazı bilişsel fonksiyonlar arasındaki ilişki, sadece bilişsel esprileri anlamaya özgü olabilir. Dolayısıyla alanyazındaki bulgular, her espri türüne genellenemeyebilir. Nitekim, Bischetti ve arkadaşları (2023), zihin kuramı ölçümlerinden alınan puanların sadece zihinsel esprileri anlamayı yordadığını, fonolojik esprileri anlamayı ise yordamadığını göstermiştir.

Alanyazında mizahı anlama ölçtüğü varsayılan görevlerde katılımcının espriyi komik olarak tamamlayan sonsözü seçenekler arasından seçmesi beklenmektedir. Bu görevde gözlemlenen yaş farklarının mizahı anlamadaki yaş farklarını yansıtmadığı net değildir. Görev, doğru yanıtı seçme performansındaki yaş farklarını da yansıtmıyor olabilir. Doğru yanıtı seçme ise dikkati odaklama ve sürdürme, bilgiyi bellekte aktif tutma, yanıt eleme gibi süreçlerdeki yaşlanmayla oluşan değişimlerden etkileniyor olabilir. Araştırmalardaki işevuruk tanımlarla (operational definition) ilgili bu tür problemler, ölçümün neyi ifade ettiğini yorumlamayı güçleştirmektedir. Mizahı anlama ölçümü olarak tanımlanan kurultu (construct) aslında ölçüm açısından dikkat ve bellek kurultusundan ibaret olabilir.

Araştırmaların çoğu, bu tür espriler sonsözünü de içerecek şekilde verildiğinde orta yaş üstü bireylerin espriyi anlayıp anlamadığını ölçmemektedir. Esprilerin komik bulunmasını ve komik cümlelerin komik olmayanlardan ayırt edilmesini de ölçen bir araştırmada ise, bu ölçümlerde genç ve orta yaş üstü katılımcılar arasında fark olmadığı gösterilmiştir (Shammi ve Stuss, 2003). Komik olan sonsözü bulma, katılımcının bir bellek desteği olmadan kendisinin başlatması gereken bir görev niteliğinde olup, bu tür görevlerdeki performans yaşlanmadan olumsuz etkilenmektedir (Craik, 2020). Dolayısıyla mevcut araştırmalarda kullanılan görevler, mizahı anlamadaki değişimlerden ziyade desteksiz, kendi başına bir görevi başlatma yetisindeki değişimi yansıtmıyor olabilir. Katılımcı, sonsöz verilmiş olsa espriyi anlayıp komik olup olmadığını değerlendirebilecek durumda olduğu halde, görevin niteliği nedeniyle mizahı anlama performansı düşük olarak değerlendiriliyor olabilir.

Bunun yanında, araştırmaların günlük hayata genellenebilirliği, yani ekolojik geçerliği de düşüktür. Laboratuvar ortamında yapılan bu ölçümler, günlük hayatta ve bir bağlam içinde yapılan spontane esprilerin anlaşılma düzeyini ölçmüyor olabilir. İlerleyen yaşla birlikte bağlama dayalı bilgi işlemenin artmasının bir sonucu olarak, bağlamın olmaması orta yaş üstü bireylerin bilişsel fonksiyonlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Craik ve Rose, 2012). Günlük hayatta bir espri hemen hemen her zaman bir bağlam içindeyken, laboratuvar araştırmalarında münferit maddeler içinde ve arka arkaya sunulmaktadır. Bu durum aynı zamanda katılımcıların bir maddeden diğerine geçerken set değiştirme gibi yürütücü işlevleri kullanmalarını gerektiriyor olabilir. Dolayısı ile yürütücü işlevler ile mizahı anlama arasındaki bağlantı, aslında verilen görevlerin niteliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Mizahı anlamada aynı zamanda eğitim düzeyine bağlı farklar olabilir. Örneğin, Daniluk ve Borkovska'nın (2017) gerçekleştirdiği araştırmada, ilkokuldan üniversiteye kadar değişen farklı eğitim düzeyindeki katılımcılar test edilmiştir. Yüksek eğitim düzeyi, mizahı anlama ve esprileri komik bulmadaki değişimin %23'ünü açıklamaktadır. Ancak diğer araştırmalarda farklı eğitim düzeylerinin etkisi incelenmemiştir. Bunun yanında, mevcut araştırmalarda kullanılan görevlerin nitelikleri, eğitim düzeyi ve bilişsel performansı yüksek olan orta yaş üstü katılımcıların tamamlayabileceği türdendir. Ancak orta yaş üstü evren, hem eğitim düzeyi hem de bilişsel performans düzeyi açısından çeşitliliği yüksek bir evrendir ve bu durum sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır.

Ortama, deneyime ve kültüre özgü esprileri anlamada da bazı farklar gözlemlenebilir. Örneğin, bazı espriler, kırsalda veya kentte yaşayanlar tarafından, bazıları ise belli bir meslek grubu ya da belli bir kültürde yetişmiş bireyler tarafından daha iyi anlaşılabilir. Geçmiş araştırmalar, bu değişkenleri dikkate almamıştır. Daha sonraki araştırmalarda bu değişkenler kontrol değişkeni olarak kullanılabilir. Örneğin, katılımcıların meslekleri kontrol edilerek mesleğe özgü esprileri anlamada yaş farkları incelenebilir. Mesleğe özgü esprilerde yaş farklarının çıkmaması durumunda, aslında yaşlanmayla mizahı anlamada mutlak bir bozulmanın oluşmasından ziyade, espri içeriğine bağlı olarak gözlemlenen yaş farklarının olabileceği gösterilebilir.

Aynı zamanda, bireysel farklılıklar ve kişilik özellikleri de mizah anlayışını şekillendirebilir. Örneğin, toplumda ciddiyetle yaklaşılması gerektiği düşünülen konulara mizahi olarak yaklaşan kara mizah, her birey için komik olmayabilir. Greengros (2013) mizahın kullanımında bireysel farklılıkları da incelediği derlemesinde, orta yaş üstü bireylerin başkaları ile birlikte gülerек rahatlatma, kendini ciddiye almama gibi sosyal bağları güçlendiren türdeki esprileri ve kendi durumunu üstünleştirerek başkalarını aşağılama, onlarla dalga geçme gibi durumları içeren saldırgan türdeki esprileri genç bireyler kadar sık yapmadıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla günlük hayatta orta yaş üstü bireylerin mizah tercihleri gençlerinkinden farklıdır. Orta yaş üstü bireyler, sosyal açıdan uygunsuz olan durumları gençler kadar komik bulmamakta ve mizah stillerini gençler kadar saldırgan olarak tanımlamamaktadır (Stanley ve ark. 2014). Daha sonra gerçekleştirilecek olan araştırmalar, mizah tercihlerinde hem bireysel farkları hem de yaş farklarını dikkate alarak düzenlenebilir.

Mizahı anlamada yaşlanma ile oluşan değişimlerin net olarak ortaya konulabilmesi için, mizahı komik bulma, mizah yapma (humor production) ve mizahı anlama arasındaki bağların, mizah türünü de dikkate alınarak netleştirilmesi gerekir. Mizahı anlamada kuşak farklarının ortaya çıkmasının nedenlerinden biri, sosyal medyada bazı tür esprilerin sıklıkla yer alması veya geçmiş kuşaklarda tabu olarak nitelendirilen bazı konuların sonraki kuşaklarda espri konusu yapılabilmesi olabilir (Greengross, 2013). Bunun yanında geçmiş kuşaklarda espri konusu yapılan bazı durumlar ise sonraki kuşaklardaki tutum farkları nedeni ile

esprî konusu yapılmamaya başlanabilir. Bir mizah türü veya bazı espriler ile aşına olma da mizahın anlaşılma düzeyini etkileyebilir.

Mizahı anlamanın yaşlanma ile değişimini inceleyen araştırmalar, bahsedilen etmenleri dikkate alarak, daha hassasiyeti yüksek, kontrollü, ancak aynı zamanda genellenebilirliği yüksek ölçümler yapmaya odaklanabilir. Bu tür ölçümler, mizahı anlama kavramının tanımlanması ve yorumlanmasının yanında, yaşlanma ile değişimini de net bir şekilde ortaya koyabilir.

Kaynaklar

- Bambini, V., Van Looy, L., Demiddele, K. ve Schaeken, W. (2021). What is the contribution of executive functions to communicative-pragmatic skills? Insights from aging and different types of pragmatic inference. *Cognitive Processing*, 22(3), 435-452.
- Bischetti, L., Ceccato, I., Lecce, S., Cavallini, E. ve Bambini, V. (2023). Pragmatics and theory of mind in older adults' humor comprehension. *Current Psychology*, 42(19), 16191-16207.
- Brébion, G. (2003) Working memory, language comprehension, and aging: Four experiments to understand the deficit, *Experimental Aging Research*, 29(3), 269-301. <https://doi.org/10.1080/0361073030303725>
- Carstensen, L. L., Isaacowitz, D. M. ve Charles, S. T. (1999). Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity. *American Psychologist*, 54(3), 165-181. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.54.3.165>
- Carstensen, L. L. (2021). Socioemotional selectivity theory: The role of perceived endings in human motivation. *The Gerontologist*, 61(8), 1188-1196. <https://doi.org/10.1093/geront/gnab116>
- Craik, F. I. M. (2020). Remembering: An activity of mind and brain. *Annual Review of Psychology*, 71(1), 1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-051027>
- Craik, F. I. M. ve Rose, N. S. (2012). Memory encoding and aging: A neurocognitive perspective. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 36(7), 1729-1739. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2011.11.007>
- Daniluk, B. ve Borkowska, A. (2017). Humor appreciation in elderly people and its cognitive determinants. *Annals of Psychology*, 20(3), 529-543.
- Emery, L., Hale, S. ve Myerson, J. (2008). Age differences in proactive interference, working memory, and abstract reasoning. *Psychology and Aging*, 23, 634.
- Fjell, A. M., Sneve, M. H., Grydeland, H., Storsve, A. B. ve Walhovd, K. B. (2016). The disconnected brain and executive function decline in aging. *Cerebral Cortex*, 27(3), 2303-2317. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhw082>
- Greengross, G. (2013). Humor and aging- a mini-review. *Gerontology*, 59(5), 448-453. <https://doi.org/10.1159/000351005>
- Mak, W. ve Carpenter, B. D. (2007). Humor comprehension in older adults. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 13, 606-614.
- Moran, J. M. (2013). Lifespan development: The effects of typical aging on theory of mind. *Behavioural Brain Research*, 237, 32-40.
- Pregner, M. (2023). Investigating the roles of the dorsal and ventral striatum in humor comprehension and appreciation throughout health, aging, and Parkinson's disease. [Doctoral dissertation, Western University].
- Shammi, P. ve Stuss, D. T. (1999). Humour appreciation: a role of the right frontal lobe. *Brain*, 122(4), 657-666.

- Shammi, P. ve Stuss, D. T. (2003). The effects of normal aging on humor appreciation. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 9(6), 855-863.
- Schaier, A. H. ve Cicirelli, V. G. (1976). Age differences in humor comprehension and appreciation in old age. *Journal of Gerontology*, 31(5), 577-582.
- Schroeder, P. J. (2014) The effects of age on processing and storage in working memory span tasks and reading comprehension, *Experimental Aging Research*, 40(3), 308-331, <https://10.1080/0361073X.2014.896666>
- Stanley, J. T., Lohani, M. ve Isaacowitz, D. M. (2014). Age-related differences in judgments of inappropriate behavior are related to humor style preferences. *Psychology and Aging*, 29(3), 528-541. <https://10.1037/a0036666>.
- Şener, S. (2018). Dilin mizahta kullanımı ve uyumsuzluk kavramı. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 128-137.
- Uekermann, J., Channon, S. ve Daum, I. (2006). Humor processing, mentalizing, and executive function in normal aging. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 12(2), 184-191.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah kavramı ve sanattaki yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-41.